

BIBLIOGRÁFIA: Tarján Ödön: A magyar kisebbség osztályrésze a csehszlovák demokráciából, Praha, 1930. — R. W. Seton Watson (Scotus Viator): Nové Slovensko (Új Szlovenszók) 1924. — L'Europe Centrale Prágában megjelenő folyóirat közleményei 6., 7., 8. és 9. évfolyamokból. — Aperçu Statistique de la République Tchecoslovaque Prague, 1930 („A csehszlovák köztársaság statisztikai áttekintése“) — Slovensky Priemysel, Turciánsky Sv. Martin (A szlovák ipar, a szlovenszókói gyárparosok évi értesítője 1926–1932. években). — Penzni ústavy v Republice Ceskoslovenské, 1920, Praha. 1924. (Pénzügyintézetek Csehszlovákiában 1920-ban). — Zprávy národní banky Ceskoslovenské Praha (A csszl. nemzeti bank jelentései). — Hospodarské rozhlady, Bratislava (Gazdasági szemle, Pozsony, a kereskedelmi kamarák és a szlovák gyárparosok központi szövetségének folyóirata). — Edvi Illés Aladár és Halász Albert: Magyarország gazdasági térképekben, Budapest, 1921.

AZ AMSZTERDAMI SZEFARD ÉS ASKENÁZ ZSIDÓK

Irta: EGON ERWIN KISCH

Az Antoniuskerk ormáról Krisztus a Waterloo-Plein népe felé tárja karjait: „Uraim — kiáltja — jöjjenek csak hozzám! Ugyanazt az árut tartom, amit önök eddig Mózes & Árontól szereztek be, az én házam azonban előkelőbb mint az Önök jelenlegi szállítójáié.“

Odalt a két korona-tanu, jóval az életnagyságon felül, nagyszakállú zsidós képű papi figurák, akik egész nyugodtan Mózesként és Áronként is szerepelhetnének, ha véletlenül Péter és Pál is a nevük. Mindenesetre itt állnak jobbra, balra és semmiféle mozdulattal sem tiltakoznak a két vallás aranyló betűkben hirdetett azonossága ellen. „Quae fuit a saeculis sub Signo Moysis et Aronis, stat salvatori renovata illustrior aedes.“ A felhívás alján a címzés az amszterdami ghetónak szól, senkinek sincs füle, hogy hallja, amit a szobor kőtürelemmel hirdet: senkinek se szeme, hogy lássa, amit a templom homlokzatára irtak.

Krisztusnál még meggyőzőbben, vetélkedőbben és bizonykodóbban tárják ki karjaikat a zsidó bódésok: a járókelőt a potom áron kinált árú mustrálása teljesen elfoglalja; lebecsülést mimelve érdeklődik a kiválasztott darab ára után, alkuszik, tovább megy, visszajön.

Egy árus, aki heringet pucol és kovászos ugorkát szelatel, úgy tesz, mintha valami vásárlókedvtől megszállott tömeg ostromolná, csodálattal mutatna rá s félő tisztelettel a nevét suttogná, amik ellen mind neki állandóan védekeznie kell: „Igen“ — kiáltja stentori hangon — „Igen, én vagyok a Heimann, ezt mindenki tudja! Heimann közismert! Hisz' én oly' közismert vagyok.“

Ha tényleg vevők közelednek és Heimannak érdemes azokkal alkuba bocsájtkozni, akkor a felesége veszi át a bolt dicséretét. „Sajtlit“ visel — a paróka szép neve ez — s kezét ajkára illesztve közli a világgal, hogy Heimann bizony milyen közismert.

„Minden drb. egy Dubbeltje“ — harsog a szomszéd stentori-hang; fúrge újjal s gyors, kináló mozdulattal egy csomag levélpapírt lobogtat, ráfűzött ceruzával, talmi arany óra lánccal meg egy szem bonbonnal s „mindez“ egy Dubbeltjeért kapható.

„Nuttige Kadoches“ — kínálja valaki s ez se nem német, se nem jiddisch, hanem a francia és a holland keveréke és azt jelenti, hogy: „nützliche Cadeaux.“

Főzelékfélekért, tojásért, gyümölcsért, kóser növényi margarinért, halért és szárnyasért, húsért (mindez persze szigorú rabbinusi ellenőrzés

alatt) folyik az alku az egyenesszögbe tört Waterloo-Pleinen; rozsdás vasárú, fényesre ült ruhák, tört bútorok, horpadt edények és más hasznos anyagok, — Németalföld hulladékai feltétlenül piacképes javak.

Igy megy ez korahajnalától késő alkonyatig, hétköznap a Waterloo-Pleinen, vasárnap bucsúszerűben zugban az Oude-gáton és az Uilenburg-Straat környékén. Csak szombaton van nyugalom. Péntek délután Izrael lebontja sátrait, az ágasokat, ponyvákat, ládákat s az eladatlan árut vagy targoncákon, amik előtt sötét fűrtű, sovány gyerekek a vontató kutyák szállítják el vagy víziúton. Zwannenburgwal, a hattyuvárók mentén, — ilyen költői nevet visel a rakpart, — ócska ruhával és fehérneművel telt, harmattól nedves csónakok és biciklikkel megpakolt gondolák hevernek. (Amsterdam a zsidók és a biciklisták városa és mégsem vett részt a világháborúban.) Egy imbolygó csónak tele anyaszűz mezelen hibás kirakatbábuval, a figurák erkölcstelen fekvése a bámészok hallózását hívja ki a parton.

Há az árusnak csak kicsi az áruháza, olyan kicsi, hogy a maradékai gyorsan összekaphatók és egyetlen kofferben elszállíthatók, akkor még kitart a Waterloo-Pleinen, hogy most amikor a konkurrencia részben tovagördült, részben pedig eluszott üsse nyélbe az üzleteit, az utótözsde, a potomár, a végeladás, a rendkívüli kínálat, a maradék, a mezije jelszavaival. Heimann még mindig itt van, a tömeg még mindig nincs sehol, amelynek ostromát kiáltozva háritgatja el: „Igen, igen. Heimann közismert.“

A Waterloo-Plein dróttal elkerített közepe az ifjúság játszótere; piac-időben és piac után gyermekek játszanak itt, mialatt szegényebb kortársaik targoncákat vonszolnak vagy az eldobott áruhulladékokat, mindent, ami a térségen maradt turkálják át. Heimann végszóként ágaszkodó kiáltása „Hisz' én oly' közismert vagyok“ ide is átszap, viszont nem az ő öndicsérete az egyedüli, ami ezt a tipikus piaci hajszába ágyalt nagyvárosi játszótérrel bűzhullámaival betölti.

A legapróbb gyermekek számára homok, a nagyobbaknak hinták, a még nagyobbaknak tornaeszközök állnak rendelkezésre. A legnagyobbak közt mérkőzés folyik, amelynek során valami hosszú póznára erősített kosárba kell dobni a labdát: mindkét csapatban fiúk és rövidszoknyás lányok küzdenek, az iram gyors, az ügyességük szembeszökő: a piacjárók, a játék szenvedélyétől elragadva, teli csomagokkal álldogálnak a drótháló előtt.

Még amikor a toronyóra üt, akkor sem figyel fel senki, nem is beszélve Krisztusról, aki karjait fáradhatatlanul azok felé tárja, akik készek volnának elismerni, hogy egyháza ugyanaz, mint amelyik évszázadokon keresztül Mózes és Áron jegyében állt, de most pompás alakban teremően megújodott.

Istenem, téritési kísérletekkel már próbálkoztak az amszterdami zsidók közt, mikor még nem amszterdami zsidók voltak. Lengyelországban és Oroszországban egész másfajta téritési módszerekkel, fosztogatással, meggyalázással és pogromokkal; Spanyolországban kinpaddal, börtönüregekkel és máglyahalállal s nem értek el vele semmit, de semmit.

A toledói katedrális, mely tényleg csábítóbb, tetemesen zavaróbb és megindítóan félelmetesebb épület mint az Antoniuskerk, azóta egy zsidómentes uccában áll: ez a körülmény azonban mégsem menthette meg attól, hogy ma ne a „Carlo Marx“ nevet viselje, s az ezzel a névvel ellátott uccajelző tábla pont Torquemada és hercegérseki leszármazottainak palotájára van szegezve. Toledo alabástrommal bélelt zsinagógái katholicus templomokká változtak át, az örökülések elűzött tulajdonosai viszont az európai térkép másik oldalán építettek maguknak zsinagógákat.

Nem messze a Waterloo-Pleintől kettő néz farkasszemet egymással. A „Hochdeutsche Synagoge“, amit a harminc éves háború zsoldosai és martalócai s a Chmelnitzki fegyveresei elől menekülő zsidók alapították, — és a portugál. A portugál zsinagóga egyáltalán nem hasonlít pl. a prágai „Altneuschul“-hoz, nem valami megbuvó, magát rejteni próbáló gyűlhely ez illegális embereknek, hanem diszépítmény, kathedrális zsidóban. A folyam közepén emelkedik s cölöpökön, illetve — a monda szerint — szinarannyal teli hordókon áll. A templom hajója domború gránit oszlopokon száll az ég felé, mint amaz ibériai templomoké ahová a zsidókat térítési prédikációk meghallgatása vagy kényszer keresztelő miatt hurcolták.

Az oltártartó emelvényt brazíliai paliszanderből ácsolták. Ez, a „Tuba“ a templom közepén emelkedik s a körbefutó padok feléje fordulnak, tehát nem mind kelet felé, mint az északi országok templomaiban, ahol a hívők csak az előimádkozó hátát láthatják. Itt csak akkor fordulnak a keleti fal felé, ha a frigidádából tóratekereszt emelnek ki. Az egyik tóratekereszt még az egykori hazából való, a menekülők a Pireneusokon úgy hozták keresztül, mint valami zászlórongyot egy vesztett csatából.

Az istentisztelet alatt 613 gyertya világít, kétségtelenül drága és ősi világítás, ezen azonban nem lehet változtatni, így volt Granadában, Lisszabonban, így kell, hogy legyen itt is. Mert Granadában és Lisszabonban úgy volt, azért a rabbi itt is escarpinben, selyemharisnyában és csattoscipőben jár, a hitközségi funkcionáriusok kemény, lapos, hajlítotyszélű jezsuita kalapot viselnek, a templomszolgák meg háromszög kalpagot, mint hajdan Spanyolhonban a Guardia Reale s ma a Guardia Civil. A kórusvezető fején, aki az árva gyerekek énekét dirigálja bársony baret, mint a saragossai tudósokén.

Márványtáblán portugál nyelven áll a hitközség véneinek neve, akiknek uralma alatt a zsinagóga épült. A hivek „Boa entrada do Sabbath“-tal üdvözlik egymást, ami odaát a Hochdeutschoknál „Gut Schabes“-nek hangzik s a „boa Semane“ helyett az ucca másik oldalán „Gut Woch“-ot kívánnak. Németalföld királynőjéért az imát portugál nyelven mondják és szigorúan ragaszkodnak ahhoz, hogy a hitközségi dokumentumok bizonyos formuláit azoknak a nyelvén fogalmazzák, akik elődeiket gyötörték és elüldözték. Kegyelettel őrzik viseletét és szokásait azoknak, akik a zsidókat először Spanyolországban, majd az első emigrációban, Portugáliában megköveztették.

Ott délen, mert a hitüket az inkvizíció előtt megtagadták, de ahhoz titokban továbbra is ragaszkodtak, marannusoknak, azaz disznóknak nevezték őket. Az új hazában tehát megakarták mutatni, hogy nincs olyan Caballero, aki túltenne rajtuk előkelőségben, se Grande, aki grandiózusabb lenne náluk és több grandezzaival lépne föl, mint ők.

A spanyol korona németalföldi provinciái, a protestáns hollandok felszabadulási harcukat vívták a kizsákmányoló katolikusok ellen s az inkvizíció és a türelmetlenség áldozatai kínzóik ellenségeinél annál inkább vendégszerető fogadtatásra számíthattak, mert a mostohahazából nem üres kezekkel jöttek, hanem a tóratekereseken kívül kibontották a kereskedelem magukkal hozott összeköttetéseit is Levantéval és Délamerikával. Az Amstel kereskedő táborában nem volt „Juderia“, nem volt falakkal és láncokkal elkerített zsidónegyed; minden hitelképes férfi ugyanazokat a polgárjogokat gyakorolhatta és szabadon hódolhatott valóságának, — amennyiben az nem a katolikus volt. Csak egyetlen egyszer,

ott tartózkodásuk legelején történt, hogy azokat, akiknek Ibériában a zsidó Istennek a katolikus vallás örve alatt való imádását rótták fel bűnül itt vallásuk gyakorlása közben megtámadták: t. i. katolikusoknak hitték őket.

A zsidó Caballerók Amsterdamban ide-oda hivalkodtak, volt vagyonuk, rangjuk, sírköveiken, sőt még imaköpenyük díszítésén is cimerek ékeskedtek. Az „Alte Statwege“ muzeum termében achát körülmetélt kések láthatók szarvasbőr tokban, illatos gyökértartók elefántcsontból, brabanti csipke főkötők a madrinie, a menyasszony anyja és a padrinie, a vőlegény anyja részére, drágakövekkel kirakott templom-diszek és arany husvétii edények. Tekintélyes, jómódú nemesi ivadékokként akar-tak számítani az emigránsok, s nem kisebb ember, mint Goethe bizonyította be, hogy tényleg azok, jölehet a portugál zsidó hitközséget sohasé látta, talán sohasé hallott róla és nem is tudta, hogy kiknek állított ki bizonyítványt, „Jákov van Ruysdael, mint költő“ című tanulmányában leír Goethe egy tájképet: a kép az amszterdami portugál zsidó temetőt ábrázolja az Oudekerken, amit persze Goethe sohasé látott. „A különböző csodálatos sírok, melyek részben koporsó formájuk részben pedig magasra emelt kőlapok, bizonyítják a hitközség előkelőségét és azt, hogy milyen nemes és jómódú nemzedék pihenhet alattuk.“

Ez a temető még meg van, s jölehet a 8-as villamos egyenesen odavisz még mindig vadregényes, hű képét tényleg költői fantázia termékének tarthatja az ember. A legrégebb kőfalok alatt grandeok nyugszanak, Sámuel Palache Mulay Sidan marokkói szultán követe, Mozes Jehuda Beori Mohamed kiküldöttje XI. Károly svéd király udvarában, Manuel Teixeira Krisztina svéd királynő hanzai rezidense, a gyémánt csiszoló-ipar megalapítója, híres ékszerészek, mint Manuel Belmonte, Curiel és Duarte del Piaç, kereskedők, akik Brazília és Németalföld közt vitorláztak a kávé, a dohány és a faolaj behozói. A sírköveken a mór gyógytudomány tanítványainak nevei és jelvényei, köztük Joseph Bueno, akit Maurits herceg halálos ágyához hívtak s fia, Ephraim orvos, illetve másik nevén Bonus, Gomes de Sossa, az infans-kardinális Ferdinánd házi orvosa, holland polgármesterek, utelírások szerzői, Lope de Vega és Cervantes műfordítója, teológusok és filozófusok nyugszanak itt, köztük Dontor Samuel de Silna, aki „Tratado de Immortalidade de alma“ című 1623-ban megjelent művével ideológiailag Uriel da Costa kiközösítését készítette elő. Uriel da Costa nem tudta elviselni a kiátkozás gyalázatát, tanait visszavonta, viszont efölötti gyengeségét szégyelve, öngyilkos lett. Hogy a spanyol emigránsok mennyire utánozni törekedtek a spanyol szerzetesek istenességét, vallási türelmetlenségét és miszticizmusát, annak nyomait megtalálhatjuk a hitközségi könyvtár, a Livraria Montesinos régi nyomtatványaiban, egyikében azon alacsony házaknak, melyek a zsinagógát várfalként övezik. A könyvtáros, Don Silva Rosa nem szívesen mutogatja kincseit, a legkevésbé szívesen azokat, amelyek a XVII. század végéről és a XVIII. század elejéről, a magát Messiásnak nevező Sabbathai Zwi idejéből származnak. A zsidóság egyetlen egy csoportja sem csatlakozott oly feltétlen rajongással Sabbathai Zwihez, mint az amszterdami hitközség. Azt remélték u. i., hogy ez az isten visszavezeti őket az igéret földjére, ugyanazon az uton, amelyen idáig jöttek: először a Pyreneusi félszigetre és azután — erre azonban szemmel láthatólag kevés súlyt fektettek — Jeruzsálembe. Az első állomáson — Castilliában, Aragoniában vagy Portugáliában — a hazatérők teljes jogú Grandok lesznek, kezdve az oldalukon, az Aranygyapjú rendjelével a mellükön, Halleluja!

A zsidóság nyugtalan, gyökértelen, nomád természetű nép hírében áll az egész világon. S mégis évszázadokon keresztül egy őket nem sze-

rető haza, a hatalmas királyság, az aranyzinóros nemesség, a pompás ceremóniák után vágyódtak még akkor is, amikor ott a királyi hatalomból, nemességéből és pompából már maradt semmi.

Az ucca másik felén lakó keleti zsidók természetesen sohse tápláltak ilyen vágyat szívében, a cárhoz való visszatérés nem birt semmiféle varázssal, ezek tehát bizalmatlanok voltak a felbukkant Messiással szemben, tagadták a küldetését és megvetették. Erre az isten káromlásra a sephardok felszisszentek és még fanatikusabban tapadtak Sabbathai Zwihez; a főpapi családok férfiivadékai annak jeléül, hogy a mennyek országa elérkezett a földre, minden szombat este megáldották a hitközséget (ez a szokás még ma is él.) A régi imakönyvek, amiket Don Silva Rosa csak kényszeredetten mutogat különös, rézbemetszett címlapokkal ékeskednek. A képen Sabbathai Zwi trónol a felhők fölött, fején koronával, dicsfény övezetten, miközben harsonás angyalok hirdetik: „Te vagy az Örökkévaló, a mi Istenünk, Sabbathai Zwi!”

„Szélhámos“, — hangzik az ucca másik feléről, — „közönséges család“ — s a vallás polgárháborúja dulta fel Amszterdam ghejtőjét.

Ha a Montesino könyvtár a sephardok irodalmi, tudományos és theologiai érdeklődését, s a zsinagógák építési módja építőművészeti becsüségüket, az Alte Statwage vitrinjei meg iparművészi érdeklődésüket, az Oudekerk siremlékei pedig a szobrászat iránti érzéküket igazolja, úgy a rajzhoz és a festészethez való vonzódásukat egy ötödik helyen ismerhetjük meg, abban a ghejtőházban, mely a Jodenbeetstraat közepén áll. Ebben a házban lakott Rembrandt van Rijn 1639 elejétől 1657 végéig, szinte egyetlen germán polgárként a Földközi tenger melléki és a keleti zsidók tömkelegében. (Ugyanúgy mint ő, sokkal előtte és messze tőle, Greco is a toledói ghejtő közelébe költözött, hogy közelebb legyen az ó-testamentum mozgékony típusaihoz, bár ezek az új-testamentum mögé

készültek magukat elsáncolni.)

Rembrandt házában nyüzsögtek a zsidók és nyüzsögnek még ma is, a nagy házigazda meghalt, de a modelljei élnek. A mózesi vallás törvénye tiltja hiveinek a képmás készitést mindarról, ami a földön lenn és a mennyben fent található s természetesen azt is, hogy magukról képmást készitessenek. Az emigránsok lelke azonban teli volt szégyenteljes kiüzetésük emlékével és azzal az óhajjal, hogy fenséges kinzók példáját utánozzák. A spanyol előkelőségek Velasquezzal és Grecoval festették le magukat, a kiüldözöttek Rembrandttal készitették el portréjukat, persze csak ritkán jöttek mint megrendelők, viszont szívesen engedtek Rembrandt amaz óhajának, hogy modellt üljenek néki.

Igy keletkeztek Ephraim Bonus, az orvos s a filozófus Menasseh ben Israel képei, a rabbi portrék és sok száz más típusú Rembrandt szomszédságából, amelyek betöltik Rembrandt biblikus metszeteit és festményeit. Szerepelnek perze asszonyi képmások is, mert Rembrandt ezeket is elleste a Jodenbreestraaten és a Houtgrachton, ahogy a Waterloo-Pleint hívták a waterlooi ütközet előtt. Csak a „zsidó menyasszony“ nem zsidó menyasszony, hanem Rembrandt fajtiszta árja unokahuga és a vőlegény mellette nem zsidó vőlegény, hanem a mester Titus nevű fia. Viszont annál autentikusabban semita a „Zsinagóga“ című hires metszeten a magas süvegű, dússzakállú alakok alkudozása a templom lépcsőin. Rembrandt sephard és askenáz kortársai élnek a képeken, mint Saul király és Dávid, mint áldástosztó Jákob, mint Hámán és Eszter, mint megvakított Belizár, mint Ábrahám, aki fiát készül feláldozni.

Rembrandt elárvult műtermében üveglapok és üvegkeretek alatt fekszenek az egyetlen könyvillusztrációk, amiket készített, a rajzok barátja, Menasseh ben Israel próza-költeményéhez a „Pedro Precioso“-

hoz. A könyv hőse az a kő, amin Nebukadnezár állt s ez a kő azonos azzal, amit Dávid hajított Goliáth felé és azzal, amelyen Dániel nyugodott, amikor vízióit látta és azonos azzal is, amire Jákob létrája támaszkodott. Nebukadnezár testére a négy Perzsa provinciát ábrázoló térkép van rajzolva. Ez a rajz azonban nem Rembrandt rézmetszőlemezen készült. Valamilyen zavaros kabalisztikus okból kifolyólag a szerző és kiadó Menasseh rajzolhatta, amin Rembrandt annyira felháborodott, hogy minden kapcsolatát megszüntette vele.

Rembrandt 18 évig lakott a zsidó negyedben. Azon a napon, amikor hitelezői a házát hivatalosan a kényszer árverésre kerülő értékek inventárjára iktatták, 1657 június 27-én a Ghetto egy zsidó lakosát is száműzték. Ezt azonban saját hitsorsosai üldözték el.

Azok a fekete fátyollal körülcsvart gyertyák lobogtak a cizellált ezüst gyertyatartókban, amelyek Sabes lángjai még ma is sokszínű reflexszel ragyognak s ugyanaz a kos-szarv, mely még ma is a nagy ünnepek kezdetét és végét hirdeti harsogta a kisérőzenét ama száműzöttre mondott átok mellé: „Átkozott legyen a nap minden órájában, átkozott az élet minden percében. Átkozott legyen ha nyugalomra tér és átkozott legyen ha felkel, dolgozni. Átkozott legyen ha távozik és átkozott, amikor visszatér. Zebaoth haragja és felháborodása lángoljon ellenébe és Zebaoth, az Ur oltsa ki nevét az egek alatt, mindörökre.“

Az így elátkozott nem más volt mint Baruch Spinoza, neve azonban nem hunyt ki, ha képmását nem is találjuk meg a mózesi alakok mozaikjában, amit Rembrandt környezetéből kiválasztott és egyszersmindenkorra megörökített. Rembrandtnak és Spinozának voltak közös ismerősei, Spinozának ugyanaz a Menasseh ben volt a tanítómestere, akit Rembrandt lefestett és, akinek könyvét illusztrálta. Rembrandt és Spinoza protektorai a Huygens apa és fiú. Constantin Huygens fedezte fel Rembrandt zsenitjét egy rajnai malom padlásán és szerzett megrendeléseket a molnár fiának. Ennek a Constantin Huygensnek a fia, Tristian adott munkát Spinozának, amikor lencsákat köszörltetett vele mikroszkópokhoz, amelyek segítségével az akkori kutatók először kezdték szemlélni a természetet, hogy elméleti igazságaik helyességét ellenőrizték.

Rembrandt és Spinoza csak pár lépésre laktak egymástól. Vajjon találkoztak-e valaha egymással? Erről semmit sem tudunk. Kétségtelenül nem Rembrandt örökítette meg Spinozát. Először Lessing, Goethe és Marx hirdetik Spinoza szellemének dicsőségét.

Azok azonban, akik kitaszították olyan büszké reá, mint amilyen büszkék azokra, akik őket kiüldözték. Kevélyen mint a spanyolok csak egymás közt házasodnak, és gögösen tekintenek le a misera plebsre. S bár az Antoniuskerki Krisztus hívásának sohasem fognak eleget tenni, még kevésbé azonosítják valaha is magukat a Jonás Dániel Meyer-tér tulsó felén lakó keleti zsidókkal.

Dédapáik idejében ők voltak a fejlődő kereskedelmi tőke képviselői és ezért űzte ki őket a spanyolországi féltékeny feudális nemesség, mint ahogy máshol Lengyelország eladósodott Schlachtája rájuk zudította a kiuzsorázott tömegek dühét: akár déli sephárdok vagy északi askenázok, egyformán merkantilizmusuk és a konkurrensi irigység áldozatai. És mégis: a spanyol zsidók nem titkolják nagypolgári megvetésüket a keleti kispolgárokkal szemben, még ha azok társaik is a hitben, a szenvedésben és a száműzetésben. A spanyol inkvizíció menekültjének lenni az ő szemükben előkelő dolog, míg a pogromok menekültjein három évszázad eltelte után is érzik a szegényszagot.

Bármily sokan rég el is szegényedtek közülük s bár még oly' különböző vagyónrétegekre is hullott szét a hitközség s bár ezek a rétegek

egyáltalán nem érintkeznek egymással, mégis mindannyian abban a be-képzelésben élnek, hogy „nemes és jómódú törzs“ tagjai. A gyémántkö-szűrösök, sőt még a munkanélküliek is ülnek a templomi gyertyatartók alatt és arra ügyelnek, hogy méltóságban megüssék a többi „parnassimo senhores“ és az ősök mértékét; s aki azt mondaná nekik, hogy ők munkások, az megsértené őket, s aki proletárszervezkedésről merne be-szélni velük, az ellen bizony kihúznák nemlétező kardjukat. A kávéex-port és dohányelosztó ez állás nélkül lett alkalmazottai, vagy legalább is az öregebbek inkább egy új Sabbathai Zwi eljövételére várnak, aki őket a kávé- és dohány-börze révén az aranyjezi szép napokba vezérli.

Egyetlen amsterdami sephard sem volna képes, legyen bár oly kol-dus szegény is, kiállni mint árus a Waterloo-Pleini hetipiacra vagy a vasárnapira az Oude-gáton a nevét kiabálva, ahogy ezt az az askenáz teszi, amikor kiabál, hogy „A Heimann közismert!“

A FASIZMUS FOGALMAHOZ. A faszizmus fogalmának megállapításá-ban meglehetősen ingadoznak a teoretikusok. Ez az ingadozás nem is olyan különös, ha tekintetbe vesszük a faszizmus annyira különböző megjelenési formáit, miért is szinte erőszakos vállalkozásnak tűnik azok egyetlen egy formulára való hozatala. Mindenesetre tény, hogy a fasziz-mus a jelenlegi válság eredménye s a mostani életszakaszban a polgári uralomforma általános tendenciája, ami korántsem jelenti, hogy a fasziz-mus kényszerű vagy kikerülhetetlen jelenség volna, amelyet semmiféle akció el nem söpörhet a történelem színteréről. — A faszizmus való ter-mészetének rajza különben annak a folyamatnak az elemzéséből derül ki, amelyből a faszizmus összetevődik. Ennek a folyamatnak elméletileg szétválasztható szakaszai: 1. Új faszizta pártok keletkezése s a már meglévő faszizta pártok, szervezetek és csoportok megélenkülő tevékeny-sége; 2. A régi polgári pártok faszizálódása; 3. A polgári és kispolgári tömegpártok faszizálása; 4. Faszizta és félfaszizta csoportok felmerülése a szociáldemokrácián belül, a reformista szakszervezeti vezetők korpo-ratista ideológiával való érintkezése; 5. A polgári állam faszizálása. Ter-mészetesen megfelelően a gazdasági, társadalmi és nemzeti sajátosságok-nak, a történeti fejlődésnek és a történeti hagyománynak a különböző országok faszizálódási folyamatai is különbözők. Különböznek a faszizta befolyásolás módszerei, az uralkodó rétegek osztályszerű összetétele, az uralom formái, a parlamentarizmus és a demokrácia leépítése, a szo-ciáldemokrácia szerepe, a szakszervezetek működésének szűkítése, illetve liquidálása, stb. Ha viszont az egyes országok faszizta parancsuralmi rendszereit nézzük, úgy ezek a faszizta parancsuralmi rendszerek sem tekinthetők változatlanoknak: ezek is alá vannak vetve különböző válto-zásoknak, mint ahogy azt pl. Olaszország, Németország, Lengyelország, Bulgária esetei igazolják. Ennek ellenére azonban valamennyiben meg-állapítható egy közös vonás: a kispolgári tömegek leszakadozása a fasz-izmusról. Ami pedig a faszizta polgárság táborában folyó konfliktusok-at illeti, úgy ezeket sem túlbecsülni, se lebecsülni nem szabad. A fasziz-mus németországi és ausztriai győzelme a többi kulturállamban is meg-gyorsította a faszizálódás folyamatát. Ez azonban ebben a vonatkozásban nem a legdöntőbb. A legdöntőbb ebben a vonatkozásban az, hogy a fasziz-mus térhódítása a szembenálló arcvonalon nem visszaesést, hanem egy-ségre való törekvést idézett föl.

(H. I.)